

UOT 811.111

Mehriban Səfərova

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun müəllimi,
safarova.mehriban@bk.ru

İNGİLİS DİLİNİN AMERİKA VARIANTININ LÜĞƏT TƏRKİBİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Amerika ingilis dilinin variant və ya ayrıca dil olması müxtəlif tədqiqatların mövzusu olmuşdur. Amerika variantı regional variantdır, lakin heç bir halda dialekt sayıla bilməz. Bu, onunla izah olunur ki, Amerika variantı ədəbi dilə malikdir. Məqalə ingilis dilinin Amerika variantında mövcud olan və spesifik xüsusiyyətlərlə xarakterizə edilən söz və söz birləşmələrinin yaranma yollarını nəzərdən keçirir.

Məqsəd: Britaniya ingilis dili üzərində təşəkkül tapmış Amerika variantının lüğət tərkibinə təsir göstərən amilləri və sözdüzəltmə yollarını aşkara çıxarmaqdır.

Metodologiya: Məqalədə ingilis dilinin Amerika variantında mövcud olan sözlərin struktur analiz və müqayisə metodu vasitəsilə təhlili aparılmışdır.

Tədqiqatın nəticəsi: Amerika variantının özünəməxsus lüğət tərkibi həm linqvistik, həm də ekstra linqvistik faktorların təsiri ilə formalaşmışdır.

Açar sözlər: *variant, dialekt, tarixi amerikanizmlər, xüsusi amerikanizmlər, sözdüzəltmə, lüğət tərkibi*

Giriş

Amerikada ingilis dilinin inkişafı 620-ci ildə “Mayflower” gəmisində ingilis müstəmləkəçilərinin ölkəyə gəlməsi ilə başlanır. Burada danışılan ingilis dili, əhali tərəfindən İngiltərənin müxtəlif hissələrindən gətirildiyi üçün fərqlənirdi. İngilis dilinin Amerika variantının inkişafı onun Britaniya variantından tamamilə fərqli şərtlər altında baş vermişdir. Belə hesab olunur ki, Amerika variantı Britaniya variantının cənub norması (dialekti) əsasında inkişaf etmişdir. Öz istiqlaliliyyətini qazandıqdan sonra da Amerika ingilisdilli ölkə olaraq qaldı, lakin onu Britaniyada danışılan ingilis dilindən özünəməxsus xüsusiyyətlər fərqləndirirdi. Bu fərqliliyə Amerikada yaşayan yerli əhəlinin dilinin də az-çox təsiri olmuşdur.

XX əsrdə Henri Luis Menken Amerika dili adlı nəzəriyyə irəli sürərək, bu dilin istər digər xalqların dillərindən, istərsə də ingilis dilindən fərqli xüsusiyyətlərə malik olduğunu iddia edirdi (4, s. 189)

Bəzi dilçilər daha da irəli gedərək sübut etməyə çalışırlar ki, ingilis dili anlayışı tezliklə öz yerini amerika dili anlayışına verəcək. Bu, dünyada amerika yaşam tərzini yaratmaq, bununla da ABŞ-in imperialist siyasətinə bəraət qazandırmaqla müşayiət olunur. ABŞ-in istər mədəniyyəyə, istər siyasət, istərsə də hərbi və iqtisadiyyat sahələrində dünyadakı açıq-aşkar üstünlüyünü nəzərə alsaq, Amerika ingiliscəsinin dominantlığını da qeyd etməliyik. Birləşmiş Ştatların ingilis dili amerika xalqının milli ədəbi dili hesab olunur. Hal-hazırda ABŞ-da ingilis dilinin üç variantı mövcuddur. Şərqi Amerika (Eastern American English), Cənubi Amerika (Southern American English), Ədəbi Amerika ingilis dili (General American).

Bu bir faktdır ki, Amerika ingilis dilində danışan əhali fərqli lüğət tərkibindən

istifadə edir. Bu lüğət tərkibinə aid olan sözlər yalnız Amerika variantında istifadə olunur. Bu cür sözlərə amerikanizmlər deyilir. Bu termin ilk dəfə Vitterspun tərəfindən XVIII əsrin sonunda artıq mövcud olan “Scotticism” in analoqu kimi yaradılmışdır. O, bu ifadəni Amerikanın savadlı təbəqəsi tərəfindən ingilis dilinin qrammatikasında etdiyi səhvlər və yanlışlıqları bildirmək üçün məqsədyönlü şəkildə işlədirdi. Amerikanizmlər öz növbəsində iki qrupa bölünür. Bura daxil olan sözlərin ilk qrupu tarixi amerikanizmlər adlanır. Məsələn, bu qrupa əvvəllər *payız* mənasında işlənmiş *fall*, *düşünmək* mənasında işlənmiş *to guess*, *xəstə* mənasında işlənmiş *sick* sözləri aiddir. Amerika variantında bu sözlər əvvəlki mənalarını saxlasalar da, Britaniya variantında onların mənaları dəyişmişdir.

İkinci qrup sözlər yalnız Amerika variantı üçün xarakterikdir və Britaniya variantında rast gəlinmir. Bunlar xüsusi amerikanizmlər adlanır. Bu tip sözlər buraya köçən ilk əhəlinin yeni mühitdə rastlaşdığı iqlim, landşaft, heyvan və bitki ələminə yeni adlar vermə ehtiyacından əmələ gəlmişdir. Məsələn, *backwoods* (məskunlaşılmamış), *redbud* (Amerikada bitən, çəhrayı gülləri olan ağac), *sun-fish* (qızılı rəngli balıq), *cat-bird* (səsi pişik miyoltusuna oxşayan quş), *blue-jack* (Amerikada yetişən şam ağacı). Onu da qeyd etməliyik ki, bu sözlər Amerika variantının ingilis dilinə ilk töhfəsidir.

Yuxarıda təqdim etdiyimiz mürəkkəb sözləri struktur baxımından təhlil etsək, onların Britaniya ingilis dilində mövcud olmadığını, lakin ingilis dilinə aid olan sözlərdən düzəldiyini, açıq-aşkar müşahidə edirik.

İngilis dilinin Amerika və Britaniya variantlarında mövcud olan fərqlərə danışmaq dilində daha tez-tez rast gəlinir, ədəbi dildə isə bu fərqlər nəzərə çarpmır.

Fərqlənmənin üç əsas faktoru

Bu faktları nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, ingilis dilinin Amerika və Britaniya variantlarının leksikasında mövcud olan fərqlərin əmələ gəlməsinə üç əsas faktor təsir göstərmişdir.

I. Birinci faktor Britaniya ingilis dilinə təsir edən dillərin Amerika ingilis dilinə təsir edən dillərdən fərqli dillər olması faktıdır.

II. İkinci faktor “koloniya geriləməsi” adlanır. Britaniyada işləkliyi itirmiş bəzi sözlər Amerika variantında ümumişlək söz kimi istifadə olunur.

III. Üçüncü faktor isə Amerikanın siyasi müstəqillik qazanması ilə ölkənin həyatında baş verən yeniliklərlə bağlıdır (3, s. 241) Amerika variantına təsir edən dilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür.

Amerika variantının lüğət fondunun artımı yerli əhali olan hindulardan alınan sözlər hesabına da baş vermişdir. Bu sözlər:

- a. Amerikada ştat, çay, dağ, adları kimi coğrafi adlar. Məsələn, *Ohio* (gözəl çay), *Oklahoma* (qırmızı dərilili), *Arkansas* (hindu tayfasının adı), *Mississippi* (böyük çay), *Minnesota* (bulanıq su), *Michigan* (böyük göl) və s. (5, s. 38).
- b. Heyvan və bitki adları. Məsələn, *raccoon* (yenot), *moose* (Amerika sığınu), *caribou* (Amerika şimal maralı), *chipmunk* (Şimali Amerika dələsi), *persimmon* (xurma)
- c. Məişət əşyaları. Məsələn, *moccasins* (hinduların ayaqqabısı), *canoe* (kanoe, qayıq), *toboggan* (kirşə), *tomahawk* (silah növü), *wigwam* (koma).
- d. Yemək adları. Məsələn, *pemmican* (qurudulmuş maral və bizon ətindən hazırlanmış yemək), *cotash* (qarğıdalı dənələrindən və donuz ətindən hazırlanmış yemək), *mash* (qarğıdalı sıyığı).
- e. Hindu dilindən kalka yolu ilə tərcümə edilmiş bəzi alınma sözlər həm Britaniya, həm də Amerika variantında metaforik işlənməyə malikdir. Məsələn, *pale-face* (ağ dərilili insanlar hinduları belə adlandırır), *to be on the war path* (düşmənçilik niyyətində olmaq).

- f. Hindu dillərindən alınmış bəzi sözlər olduğu kimi deyil, bəzi qısaltmalarla müşayiət olunmuşdur. Məsələn, *squah* (kabak) (hindu askutasquash), *raccoon* (yenot) (hindu raughroughcums).
- g. Hindu dillərindən alınmış bəzi sözlər zaman keçdikcə yeni məna çalarlıqları əldə etməyə başladı. Məsələn, *pow –wow* (siyasi konfrans).
- h. Amerika variantına Hindu dillərindən keçən bəzi sözlər neologizmlərin yaranmasına səbəb oldu. Məsələn, *to tomahawk* (sərt tənqid etmək), *to caucus* (demokratik liderlərin qapalı iclasını keçirmək).

XIX əsrin sonlarında Avropa qitəsində kapitalizmin inkişafı böyük bir işsizlər ordusunun yaranması ilə nəticələndi. Bu isə öz növbəsində Avropa xalqlarının nümayəndələrinin Amerikaya axın etməsinə səbəb oldu. Bununla da Amerika variantı başqa bir qrup alınma sözlərin təsirinə məruz qaldı.

1. Alman dilindən alınma sözlər sırasına aiddir: *delicatessen* (gastronomiya), *pumpernickel* (qara çörək), *smearcase* (pendir növü), *sauerkraut* (duzlu kələm), *sundae* (meyvəli, qaymaqlı dondurma).
 - a. Bəzi ingilis sözlərinin mənalarının alman dilinin təsiri nəticəsində dəyişməsi halı ilə də rastlaşırıq. Məsələn, *dumb* (təkcə lal deyil, eyni zamanda səfeh) (alm. dumme), *loafer* (təkcə işsiz-gücsüz deyil, həm də avara) (alm. Laufen –qaçmaq).
 - b. *Beer garden* (içki xidməti göstərən yer), *back country* (məskunlaşmamış ərazilər), *rainworm* (yağış qurdu) kimi söz birləşmələri alman dilində mövcud olan *biergarten*, *hinterland*, *regenwurm* kimi birləşmələrdən kalka yolu ilə tərcümə olunmuşdur.
 2. Fransız dilindən alınma sözlər Kanadada məskunlaşmış fransızlarla əlaqə nəticəsində, formalşmışdır. Məsələn, *prairie* (preri), *carry –all* (fr. cariole araba), *bureau* (yazı stolu), *depot* (anbar), *pumpkin* (balqabaq).
 - a. Bəzi ştat adları fransız dilindən keçmişdir. Məsələn, *Louisiana*, *Detroit*.
 - b. –ville sonluğu ilə bitən coğrafi adlar. Məsələn, *Briggsvilles*, *Higginsvilles*.
 3. İspan dilindən sözlər amerikalıların qərbdə və cənub – qərbdə meksikalıların bilavasitə əlaqəsi nəticəsində Amerika variantına keçmişdir. Məsələn, *bronco* (balaca yabanı at), *cafeteria* (kafə), *ranch* (ranço), *plaza* (meydan), *bonanza* (çiçəklənmə), *cockroach* (tarakan), *sombrero* (həsir şlyapa).
 - a. İspan dilində keçən ştat adlarına aiddir: *Colorado* (qırmızı), *San Fransisco*, *San Diego*.
 - b. *King's River* və *Feather River* kimi çay adları ispan dilindən kalka yolu ilə tərcümə olunmuşdur.
 4. İrland dilindən *quit* (tərk etmək), *handy* (rahat) kimi sözlər;
 5. Holland dilindən isə *boss* (sahib), *bum* (avara), *dollar* (dollar), *cookie* (peçenye), *snook* (balıq növü) kimi sözlər alınmışdır.
 6. İtalyan dilindən alınma sözlər. Məsələn, *pizza*, *spaghetti*
- Bütün bu alınma sözlər amerikalıların Yeni dünyada digər xalqlarla tarixi əlaqələrini əks etdirir.

Alınma sözlərlə yanaşı, ölkənin iqtisadi, siyasi, mədəni həyatında baş verən yeniliklərlə əlaqədar yaranmış yeni anlayışları adlandırmaq üçün dil sistemində də dəyişikliklər baş verirdi. Bu dəyişikliklər aşağıdakı sahələri əhatə edirdi:

1. Bitki və heyvan adlarını bildirən yeni sözlər. Məsələn, *toad* əvəzinə, *bull-frog* (qurbağa), *lime* əvəzinə *basswood* (cökə), *planetree* əvəzinə *button wood* (çinar).
2. a. Amerikanın Britaniya müstəmləkəsindən azad olunması və yeni siyasi sistemin yaradılması ilə əlaqədar olan yeni sözlər. Məsələn, *The United States of America* (Amerika Birləşmiş Ştatları), *congress* (konqres), *assembly* (şura), *Senate* (senat),

president (prezident), *congressman* (parlament üzvü), *floater* (bir neçə yerdə səs verən seçici), *hobo* (evsiz, avara, *jim-crowism* (zəncilərə qarşı irqçilik). (4, s. 194)
b. Bunlardan əlavə, ədəbi dilin hüduqlarından kənarda mövcud sözlərin modelləri əsasında asanlıqla yeni siyasi terminlər formalaşırdı. Məsələn, *absentee voting* (poçt vasitəsilə səsvermə), *dark – horse* (gözlənilmədən seçilmiş namizəd) *favorite son* (seçilmə şansı daha çox olan namizəd), *give –away policies* (siyasi güzəşt), *split ticket* (müxtəlif partiya namizədlərinə səs verən seçici) (5, s. 40).

3. Sənaye, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, ticarət kimi iqtisadi terminləri ifadə edən yeni sözlər. Məsələn, *cable* (sualtı kabel), *conductor of a train* (qatar bələdçisi), *subway* (metro), *railroad* (dəmir yol), *corn* (qarğıdalı).
4. Amerikanizmlərin bir qismi qısaltmalar hesabına əmələ gəlmişdir. Məsələn, *mo* (moment –an), *b.f* (boy-friend – oğlan dost), *g.m* (grandmother – nənə), *circs* (circumstances – şərait) (2, s. 204).
5. *Bike* (bicycle – velosiped), *diner* (dining–car – vaqon-restoran), *ad* (advertisement – elan).

a. Bu qısaltmaların bəziləri yalnız Amerika variantı üçün xarakterikdir. Məsələn, *FOB – Friends of Bill, Clintonomics* (Amerika Prezidenti Bill Klintonun iqtisadi siyasəti).

5. Amerika variantında mövcud olan, mədəni dəyişiklikləri əks etdirən yeni sözlər. Məsələn, *to veg* (heç bir şey etməmək, passiv istirahət), *spam* (elektron ünvana lazımsız məktublar göndərmək), *soccer mom* (məktəb yaşlı uşaqları olan tipik qadın), *homeschool* (evdə təhsil almaq) (1, s.158).

6. Məişət xarakterli sözlər. Məsələn, *shirt–waist* (köynək), *rubbers* (rezin qaloşlar), *movies* (kino), *bathrobe* (hamam xalası).

7. Havanı səciyyələndirən yeni sözlər. Məsələn, *blizz* (çovğun), *cold map* (hava haqqında xəritə), *hot wave* (istilik dalğası), *cyclone* (siklon).

8. İçki adları bildirən yeni sözlər. Məsələn, *Coca-Cola*, *Pepsi-Cola*, *calf's tail*, *corn juice*.

Amerika variantında məlum olan bütün sözdüzəltmə vasitələrindən istifadə etməklə yeni sözlər əldə edilmişdir. Son dövrlərdə isə Britaniya variantında məlum olmayan yenidən düzəlmiş sözlər meydana çıxmışdır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Suffikslər vasitəsilə düzələn sözlər. Məsələn, *to questionize* (sorgu–sual etmək), *to legislate* (qanun qəbul etmək), *to winterize* (qış fəslinin şəraitinə uyğunlaşdırmaq), *to cartoon* (karikatura çəkmək), *to chair* (iclasın və ya görüşün sədri kimi davranmaq), *to table* (təxirə salmaq), *to okey* (təsdiqləmək), *to author* (müəllifi olmaq). Onu da qeyd etməliyik ki, bu üsul kifayət qədər məhsuldar üsul sayılır.
2. Qısaltmalar və konversiya vasitəsilə düzələn sözlər. Məsələn, *talkies* (səsli film), *to tip-toe* (barmaq ucunda gəzmək), *to room* (otaq kirayələmək).
3. Mürəkkəbləşmə vasitəsilə yaranan sözlər. Məsələn, *try-out* (sınaq), *hello-girl* (telefonçu qız), *has been* (əvvəlki).
4. Bir neçə sözün birləşməsindən əmələ gələn yeni sözlər. Məsələn, *smog* (smoke və fog sözlərindən – tüstü ilə qarışmış duman).
5. Amerika variantında işlənən bəzi sözlərin öz mənalarını genişləndirməsi hesabına yaranan yeni sözlər. Məsələn, *to board* (gəmiyə minməklə yanaşı, qatara minmək anlamında da işlənir).

İngilis dilinin Amerika variantına xas olan sözlərin olması və bu sözlərin bəzi fərqləndirici xarakterlərə malik olması faktı Amerika variantının ayrıca bir lüğət tərkibinə malik olmasını iddia etməyə əsas vermir. Bu, birinci nöbədə onunla əlaqədardır ki, yeni yaranan sözlər mövcud sözlər bazasında formalaşmışdır. Mövcud olan iki variantın yalnız bir lüğət tərkibi vardır, yalnız bəzi istisnalardan danışmaq olar.

Bununla yanaşı, amerikanizmlər daha çox lüğət tərkibinin stabil olmayan və dəyişməyə meylli olan hissəsinə-danışiq dilinə xasdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Бабич Г.Н. Лексикология английского языка. Учебное пособие. Флинта Наука. Москва, 2010.
2. Antrushina Y.V., Afanesyeva O.V., Morozova N.N. English Lexicology Moskva 1985.
3. Veliyeva N. Communicative – Pragmatic paradigm of English Lexicology. A Linguistic Approach. Baku -2014
4. Гальперин И.Р. Лексикология английского языка. М-1981.
5. Беляева Т.М., Потапова И.А. Английский язык за пределами Англии. Ленинград, 1961.

Мехрибан Сафарова

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКИ АМЕРИКАНСКОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

РЕЗЮМЕ

Принимая во внимание тот факт, что американский и британский варианты английского языка являются лишь вариантами английского языка, мы можем утверждать, что существует единственная лексика. Но надо признать что не только английский вариант способствует американскому, но и американский обогащает его. Все приведенные выше данные доказывают, что мы имеем дело с одной и той же лексикой, имеющей свои отличительные черты. С другой стороны, новообразованные слова были сформулированы на основе лексики британского варианта английского языка. В статье затрагивается лексика американского варианта, который в основном считается разговорным. Таким образом, нет никаких систематических оснований утверждать о существовании отдельного языка или лексики.

Ключевые слова: вариант, диалект, исторические американизмы, специфические американизмы, словообразование, словарный состав

Mehriban Seferova

THE CHARACTERISTIC FEATURES OF THE AMERICAN ENGLISH VOCABULARY

SUMMARY

Taking into consideration the fact that American and British English are only the variants of the English language, we can claim that there is the only vocabulary. Yet, we have to confess that, not only English variant contributes to American, but also American variant enriches it. All the data given above prove that we deal with the same vocabulary that has its own distinctive features for both variants. On the other hand, newly coined words have been formulated on the basis of vocabulary of British English. The article touches upon the vocabulary of American variant that is mostly considered to be colloquial. Thus, there are no systematic grounds to assert of the existence of the separate language or vocabulary.

Keywords: variant, dialect, historical americanisms, proper americanisms, word formation, vocabulary